

Олексій ВИШИВАНЮК

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1917–1920 РОКІВ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ ДІАСПОРИ

Проаналізовано дослідження українських істориків в діаспорі, що присвячувалися подіям періоду національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920-х рр., зокрема досліджено науковий доробок представників історичної школи Українського Вільного Університету.

Ключові слова: діаспора, історіографія, УВУ.

Як відомо, українське громадсько-політичне та наукове життя в діаспорі сформувалося в основному в 1945–1955 рр. насамперед у країнах Західної Європи. Найновіша молода еміграція створювала нові громадські угруповання, товариства і спілки, видавничі та наукові установи тощо. В умовах ідеологічно різних інтелектуальних середовищ і реальних можливостей їхнього співіснування й діяльності серед, перш за все державних і більш культурних та заможних народів, при наявності різних центрів наукового світу зарубіжної України, сформувалися науково-академічні та освітньо-педагогічні школи історичних досліджень.

З переміщенням після Другої світової війни Українського Вільного Університету (УВУ) до Німеччини та утворенням його історичної школи, наукова робота посідає у ній впродовж десятиліть провідні позиції. Місце цієї історичної школи як центру української наукової думки за кордоном і масштаби її діяльності диктувалися відомими історичними умовами, у яких перебували українська наука і політична еміграція та наука в підрадянській Україні. Головними напрямками діяльності УВУ впродовж 1946–1996 рр. були, насамперед наукові дослідження, педагогічна праця, видавнича справа й наукові зв'язки з іноземними інституціями. У досліджуваній період список наукових журналів, у яких беруть участь представники Мюнхенської школи значно розширюється, охоплюючи також часописи Канади й США. Аналіз змісту цих видань засвідчує великий науковий діапазон зацікавлень дослідників і вчених. До прикладу в ділянці історії України увага зосереджувалася головним чином у таких напрямках: первісна історична доба та передісторія державних утворень; формування і розвиток Київської держави; період феодального роздроблення України; Галицько-Волинська держава; феодальні відносини, посилення національного гніту та виникнення української козаччини; держава Богдана Хмельницького; Гетьманська Україна; історичний розвиток України у складі Російської та Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперій; Україна у XX ст. Проаналізуємо основні публікації вчених-українознавців 1946–1991 рр.

Характерною у цьому розрізі є спогадова розвідка відомого історика Дмитра Дорошенка, присвячена суспільно-політичному становищу українських земель у період Першої світової війни¹. В ній, історик та сучасник в одній особі висловлює власне бачення проблеми геополітичного розташування України в 1914–1915 рр. у планах великих європейських держав, досліджує мотиви та історичні передумови участі українських військових формувань у складі австро-угорської армії та висновки Берестейського (Брестського) мирного договору.

Цінним доробком в історії українського права є спогади Миколи Чубатого. “Надхнення, амбіція та запал серед українських істориків з правничою освітою дати основи окремій історично-правній науці появилися щойно з постановням третьої української держави”, - підкреслює дослідник². Він приходить до висліду, що українське право було в загальних рисах гуманне, що одночасно виходило на шкоду українській державності, “воно було пересичене зверхнім почуттям справедливости, в українському праві завжди був нахил порядкувати справи згідно з волею загалу”³. Важливим доповненням генези наукової історії українського права є спогади цього відомого громадського діяча про становлення і науково-педагогічний процес Українського таємного університету у Львові в 1922–1923 рр. Дослідник, зокрема, пише: “... в таких незвичайних обставинах розвитку українського наукового життя родилося нове діяння української історичної науки – історія українського права, маніфестуючи духовний характер української нації. Колискою, в яку положено цю новонароджену дитину, була українська висока школа, створена з волі українського народу революційним способом...”⁴.

Характеризуючи тимчасову Конституцію Української Народної Республіки (УНР) від 26 грудня 1918 р., науковець Матвій Стахів висловлює гіпотезу, що її автором та укладачем є відомий український громадсько-політичний діяч, драматург та письменник Володимир Винниченко⁵. В структурному плані Конституція поділяється на: а) Основні принципи Тимчасової Конституції; б) Організацію керівних державних органів; в) Організацію Збройних Сил України. Тимчасовий основний закон УНР в основі своїй містить не лише її політичні завдання та програму найближчої політичної дії, але й одночасно окреслює конституційні підвалини УНР до часу схвалення Конгресом Трудового народу України сталої та повнішої Конституції. Опіраючись на власні оригінальні розробки, правознавець досліджує також і міжнародне-правове підґрунтя проголошення американської незалежності 1776 р. і його резонанс в українсько-американських взаєминах у 1919 р.⁶

У своїх дослідженнях українсько-єврейських відносин на початку ХХ ст. відомий історик Соломон Гольдельман розповідає про бурхливі роки Української революції і боротьбу за відновлення національної державності, дає різнобічні оцінки осіб та подій, виражено з’ясовує (без упереджень та сентиментів) їхні корені⁷. У вивченні єврейської національної автономії на Україні, історик аналізує, етнополітичний та національний ґрунт на якому зростали події 1917–1920 рр. Автор дослідження переконаний, що “події уже належать до історії, але проблема співжиття народів у взаємному розумінні та взаємній пошані є актуальною та важливою завжди”⁸. Він також підкреслює, що єврейська національна автономія в Україні виникла на тлі демократичних перетворень у Росії напровесні 1917 р. і, що найхарактерніше, не була ізольованим явищем. Українська революція 1917–1918 рр.

та єврейська національна автономія були взаємозумовленим процесом, а українське національне відродження стало могутнім фактором попередньої стабілізації українсько-єврейських відносин. Державні чинники УНР, зазначає сучасник тих подій, юридично закріпили за євреями, що проживали в межах Української держави, право на національно-персональну автономію зі забезпеченням їй права та свободи самоврядування в справах її національного буття. Дослідник переконаний, що Українська революція 1917 р. та єврейський національний рух у певний момент досягли взаємозалежності та реалізації здійснення своїх національних прагнень. Саме це, на думку Соломона Гольдельмана, стало початком краху української державності та автономії українських євреїв з боку іноземних ворогів. «Коли на початку революції 1917 р. українці в Петрограді і в Києві вийшли багатотисячними масами на вулицю, - пише автор, - то росіяни в Петрограді, а жиди в Києві не вірили своїм очам, просто не могли повірити, що справді існує велика нація, що її люди зветься українцями, і велика країна, яка має назву Україна. У кого ж тепер виникне сумнів в тому, що такий народ і така країна справді існують? Це справжня, суттєва перемога української революції. Цю перемогу завдячує Україна (...) тій обставині, що в добу української революції 1917–1920 рр. будувалась гарна будівля національної автономії для жидівської людности на Україні»⁹.

Характеризуючи проголошення 29 квітня 1918 р. у Києві Української держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським, Наталія Полонська-Василенко зазначає, що це було відновленням у ХХ ст. традиційної української Гетьманської держави з традиційною формою обрання гетьмана¹⁰. У відповідності до цієї тези, дослідниця говорить, що «ідея гетьманської держави не згасала протягом цілого ХІХ ст. – не згасло прагнення незалежності, а гетьманська форма держави відповідала прагненням і монархістів, і республіканців, адже в ній поєднувалися прикмети монархії та республіки»¹¹. З одного боку, гетьманська влада повинна була врятувати Україну від частих виборів президента, що вносило боротьбу партій та випадковість переможця, тому гетьмана пропонувалося обирати пожиттєво з правом спадковості. З іншого боку, ця форма державного управління гарантувала від посягань на управління невдалих спадкоємців (маючи на увазі Юрія Хмельницького та Андрія Войнаровського).

Питання самостійності України в 1917–1919 рр. у контексті політики Франції детально аналізує відомий історик та громадсько-політичний діяч, лицар Ордена Мистецтв, письменства та гуманітарних наук, викладач УВУ і професор Львівського національного університету Володимир Косик в однойменних статтях¹². Дослідник підкреслює, що з погляду загальної стратегії у 1918–1919 рр. Франція спочатку вагалася чи підтримати Україну чи російську Добровольчу армію, але остаточно підтримала російську сторону¹³. Це виявилось вже в березні 1917 р., коли упадок російської імперської влади і демократизація центральної влади, створеної після революції, уможливили волевиявлення народів імперії появу відцентрових національних сил неросійських народів. «Розвиток подій в Україні, – пише автор, – відразу привернув увагу французького уряду: Париж почав ставити собі питання, чи треба йому заохочувати (навіть посередньо) сепаратичні тенденції українців»¹⁴. Опираючись на неопубліковані документи французьких архівів, вчений обґрунтовує тезу про те, що французький уряд не мав достовірної інформації про українську справу, яка б дала

йому змогу зайняти певне становище¹⁵. Тому перше серйозне повідомлення (дипломатичного агента Жана Пелісіє) надійшло до Парижа 19 листопада 1917 р., коли політична ситуація в Росії та Парижі цілком змінилася. Зрештою, коли французькі й антантські офіцери увійшли в контакт з українською владою, починаючи від 27 листопада французькі представники в Петрограді та Яссах намагалися переконати свій уряд в тому, що в Росії немає центрального уряду, який би був визнаний складовими частинами імперії, а саме опирався на фактично існуючу владу (УНР) та змагав до створення “Південного блоку”¹⁶. В цій справі, зазначає історик, офіційний Париж дозволив своїм представникам увійти в контакт з національними урядами, “але він не мав якоїсь загальної концепції щодо цієї справи”. Згодом, 23 грудня 1917 р., у Парижі відбулася окрема конференція членів британського і французького урядів, на якій було вирішено тимчасово не визнавати українського уряду. Однак Париж вважав за потрібне повідомити українців, що “Франція, дотримуючися права національностей рядити самим собою, потужно підтримує український рух і подасть йому таку саму матеріальну і моральну допомогу, якої він сам буде потребувати”¹⁷. За результатами Брест-Литовського мирного договору, Лондон, який також визнав *de facto* український уряд, швидко відійшов від спільної політики, а США просто відмовилися йти слідом за Францією і брати участь у фінансуванні політики, яку вона проводила¹⁸.

Дослідник називає три основні причини невдачі французької політики в Україні 1917–1918 рр., а саме: 1. Брак точної інформації про справжню ситуацію та про середники, з допомогою яких можна б було якнайкраще діяти на користь інтересів Франції й Антанти; 2. Постійний тиск з боку впливових кіл, прихильних до Росії і Польщі; 3. Відсутність виразної та послідовної політики Антанти щодо України.

Політика Франції в 1917–1918 рр. керувалася не економічними, а насамперед воєнними імперативами, пов’язаними з потребою втримати Східний фронт, адже оборона економічних інтересів частково відіграла свою роль тільки впродовж другого періоду франко-українських взаємин. Завершуючи дослідження, Володимир Косик зазначає: “Франція не бачила потреби підтримати Україну, а французькі економічні і політичні кола в більшості вважали, що найкращим середником отримати всі борги Російської імперії було відновлення Російської держави в її колишніх кордонах”¹⁹.

Особливі дослідження суспільно-політичного процесу на Україні в 1920-х рр. Федіра Пігідо розширили уявлення істориків про перші роки радянської влади в центрально-східних регіонах України. По-перше, автор дослідження трактує українську визвольну боротьбу проти комуністичної навали в роки Української революції та Визвольної війни 1917–1920 рр. як безупинно триваючий неподільний процес (“один національний комплекс”), хоча цей спротив офіційній владі не координувався з одним центром, й форми і методи цієї боротьби були різними. По-друге, у своїй праці автор наголошує не на тому, “як розпинали большевики Україну (про це багато вже написано), але на тому, за що її розпинали”²⁰. По-третє, політику радянських органів та їх структур у часи большевицької окупації України Федір Пігідо поділяє на три відмінні періоди (проникнуті єдиною спільною ідеєю знищення української державності та національної культури, заперечення соціальних надбань, що їх здобув український народ під час Визвольних змагань), а саме: а) період воєнного комунізму (1919–1922); б) період тактичного відступу большевиків перед “україн-

ською стихією” [політикою українізації] (1922–1929); в) період “червоної реакції” (наступ на українське національне життя, “Розстріляне Відродження”).

Необхідним причинком до вяснення суті та форми діяльності українського суспільно-політичного руху є також дослідження Володимира Леника, довголітнього почесного сенатора УВУ²¹. Його науковий доробок складається з семи розділів, написаних на підставі різних літературних джерел, однак суттєво бракує документальних свідчень про українські молодіжні організації. Історик намагається простежити початки українського організованого руху від його генези в ХІХ ст. й до 1914 р. через призму діяльності студентських організацій і товариств, що історично склалися та діяли в підросійській і південноукраїнській Україні в ХVІІІ–на початку ХХ ст. Автор виділяє наступні основні періоди українського молодіжного руху: 1. Початки організованого вияву української молоді та його швидкий розвиток до початку Першої світової війни; 2. Період Визвольних змагань та спроби пристосуватися до нових обставин в умовах іноземної окупації України (1914–1930 рр.); 3. Найновіший період (від 1930 р. і до сьогоднішніх часів), включаючи Другу світову війну, боротьбу ОУН-УПА та діяльність українських еміграційних установ.

Опираючись на запропоновану схему дослідження, Володимир Леник вдало характеризує діяльність українських молодіжних спілок і товариств у Києві, Львові, Чернівцях, Відні, Полтаві, Чернігові, Станіславові, Перемишлі, Тернополі та ін. Автор студії переконаний, що початки українського молодіжного руху є не стільки проблемою соціології українського народу, але передусім – однією з найважливіших ділянок в історії національно-визвольної боротьби. Один з головних висновків праці автор наводить вже у вступному слові, де зазначає: “Організації української молоді поставали і діяли не так у наслідок бунту проти опікунства старших, не так з природного прагнення пошуків чогось нового, не так з бажання проповідувати й здійснювати нову ідею, ідею власного модернішого світу, але радше із відчуття кривди українського народу й бажання та стремління вивести свій народ у тяжкій неволі, відродити його і дати йому суверенність та рівноправність у колі вільних націй”²².

Військова історія Визвольних змагань українців за державність у ХХ ст. є особливою проблемою, якою займаються вчені УВУ. Дослідження військово-мілітарних сил історії стали предметом студій визначного політичного та громадського діяча Лева Шанковського²³. У своїх працях історик українського війська, його героїчних та трагічних моментів, зазначає, що вітчизняна воєнно-історична наука зародилася щойно після Визвольної війни 1917–1920 рр. в умовах бездержавного існування української нації. “Але була в екзилі українська армія, були її старшини, які прагнули створити українську воєнно-історичну науку і, щонайважливіше, був великий суспільний інтерес до української воєнно-історичної науки, що його проявляли маси українського населення на західноукраїнських землях і на еміграції”²⁴. Підкреслимо, що рівень розвитку будь-якої гуманістичної науки визначається не тільки числом і якісним потенціалом учених, але й власне суспільним резонансом, інтересом до науки. З цього погляду, треба зазначити, що в 1921–1939 рр. не бракувало ні осіб, ні установ, що безпосередньо сприяли розвитку української воєнно-історичної дисципліни як галузі солідного наукового пізнання.

У 1958 р. друком з'явилися нариси з історії Визвольної боротьби 1917–1920 рр. “Українська армія в боротьбі за державність”. Автор ставить перед собою нелегке, а часто нереалізоване завдання дати огляд організації українських Збройних Сил у революційну епоху. В перших рядках праці Лев Шанковський наголошує: “І наша трагедія в тому, що в роковий для нас час ми не мали багато військових організаторів, які б проявили революційну ініціативу для створення української армії”²⁵. Діапазон тематичних нарисів охоплює військові потенціали УНР та УГА, роди зброї та тилові служби, дослідження настроїв під час Чортківської офензиви та наступу на Київ в 1919 р., описує діяльність стрийських пластунів у визвольній боротьбі у 1920 р. на Херсонщині. Дослідник, свідомо підкреслюючи втрачені можливості Визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр., окреслює коло певних проблемних ситуацій становлення Збройних Сил, подає спеціальні джерела до військознавства²⁶.

Згідно орієнтовної періодизації Лева Шанковського, українська військова історія XX ст. поділяється на: а) Перший період (1921–1939 рр.); б) Другий період (від 1939 р. до кінця II Світової війни). Розглянемо висновки наукових досліджень вченого. По-перше, на його думку, генералітет і старшинський склад українських армій 1917–1920 рр. свідомо дбав про створення наукових установ, часописів і видавництва, завданням яких було ведення науково-дослідницької роботи на ділянках історії національно-визвольної боротьби українського народу у XX ст., публікація закінчених і готових розвідок з окремих проблем військової історії; По-друге, великий поштовх для розвитку досліджень дали утворені у міжвоєнний період (1919–1939 рр.) центри військових досліджень в місцях найбільшої концентрації українських військових і ветеранів змагань 1917–1920 рр. – Каліші, Варшаві, Празі, Парижі, Львові.

Іншим велетенським внеском у розбудову наукових студій, зазначає дослідник, стали спогади, військові мемуари, живі свідчення очевидців та сучасників бойових дій, зібрані в різних історико-військових збірниках, альманахах, часописах і журналах. Автор дослідження коротко зупиняється на аналізі часописів “Український скиталець”, “Гуртуймося”, “Вільне козацтво”, “Воля”, “Хліборобська Україна”, “Тризуб”, “Військовий вісник” та ін. Серед помітніших слід виокремити праці Українського воєнно-історичного товариства, матеріали альманаху “За Державність”, спогади Дмитра Антончука, Миколи Бутовича, Ярослава Водяного, Осипа Думина, Федора Корольчука. Окремо історик розглядає матеріали, що з'явилися друком на шпальтах періодичних видань у 1921–1939 рр. Так, комплекс матеріалів львівського часопису “Червона Калина” містить характерні оцінки українського генералітету та полководців Української Галицької Армії (УГА) (спогади про Дмитра Палііва, Василя Курмановича, Мирона Тарнавського, Андрія Шиманенка, Дмитра Вітовського, Юліана Головінського, Петра Газдайка)²⁷.

Проаналізувавши деякі аспекти історіографії української військової тематики, дослідник зупиняється на тому, що подаючи характеристику про минуле окремих родів зброї та служб, автори матеріалів і напівдосліджень не звертають уваги на спогади про бої піхоти, історію ветеранарної служби, польової сторожі, державну жандармерію й польову пошту УГА.

Отже, традиція української зарубіжної вищої школи, вироблена працею та науковими дослідженнями представників історичної школи УВУ, є надзвичайно важливою й актуальною сьогодні для окреслення сучасних концепцій та аналізу історичного розвитку українського суспільства в ХХІ столітті. Вона сприятиме належному функціонуванню історичної тяглості та усвідомленню вартості державного розвитку не лише у методологічно-історіософському та ідеологічному аспектах, але й в загальному стані ідеологічно-уніфікаційних тенденцій сучасної політичної ситуації в Україні.

- ¹ Doroschenko D. Die Ukraine im 1. Weltkrieg und die Nachkriegszeit // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1991. – N. 28. – S. 273, 232.
- ² Чубатий М. Як народжувалася наука історії українського права // Науковий збірник УВУ, 1974. – Т. 8. – С. 140.
- ³ Там само. – С. 145.
- ⁴ Там само. – С. 146.
- ⁵ Стахів М. Тимчасова Конституція УНР від 26-го грудня 1918 р. // Наукові записки УВУ, 1961. – Ч. 4–5. – С. 129.
- ⁶ Див.: Стахів М. Державно-правне значення проголошення американської незалежності 1776 р. і його відгомін у взаєминах України та Америки 1919 р. // Науковий збірник УВУ, 1988. – Т. 11. – С. 36–51.
- ⁷ Гольдельман С. І. Жидівська національна автономія в Україні. 1917–1920 // Записки НТШ. Мюнхен-Париж-Єрусалим, 1967. – Т. 182. – С. 243, 103–105.
- ⁸ Там само. – С. 8, 9.
- ⁹ Там само. – С. 135.
- ¹⁰ Полонська-Василенко Н. До історії Гетьманської України XVII – XX вв. // Науковий збірник УВУ. – 1974. – Т. 8. – С. 137–138.
- ¹¹ Там само. – С. 136.
- ¹² Див.: Косик В. Політика Франції щодо України (1917–1918) // Український історик, 1979. – № 1–4 (61–64). – С. 41–54; Його ж. Франція і питання самостійності України. 1917–1919 роки // Записки НТШ, 1993. – Т. ССХХV. – С. 278–290.
- ¹³ Косик В. Франція і питання самостійності України. 1917–1919 роки // Записки НТШ. – 1993. – Т. ССХХV. – С. 289.
- ¹⁴ Там само. – С. 280.
- ¹⁵ Косик В. Політика Франції щодо України (1917–1918) // Український історик, 1979. – № 1–4 (61–64). – С. 41, 45.
- ¹⁶ Косик В. Франція і питання самостійності України. 1917–1919 роки. – С. 282.
- ¹⁷ Там само. – С. 283.
- ¹⁸ Косик В. Політика Франції щодо України (1917–1918). – С. 48, 55.
- ¹⁹ Косик В. Франція і питання самостійності України. 1917–1919 роки. – С. 289.
- ²⁰ Пігідо Ф. Україна під большевицькою окупацією (Матеріали до історії боротьби українського народу в 1920–1930-х роках) // Досліди і матеріали Інституту для вивчення СРСР. Мюнхен, 1956. – Сер. 1, Ч. 34. – С. 8, 9.
- ²¹ Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.). Мюнхен-Львів: Український Вільний Університет, 1994. – 181 с.
- ²² Там само. – С. 5.
- ²³ Див.: Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії // Український історик. 1970. – № 4(28). – С. 67–75; 1971. – № 1–2 (29–30). – С. 58–69; № 3–4 (31–32). – С. 73–79; 1972. – № 3–4 (35–36). – С. 55–71; 1973. – № 3–4 (39–40). – С. 113–126; 1974. – № 1–3 (41–43). – С. 48–64; 1975. – № 1–2(45–46). – С. 45–69.

- ²⁴ Шанковський Л. Нові матеріали до історії Визвольної війни 1917–1920 рр. // Український історик, 1974. – № 4 (44). – С. 101.
- ²⁵ Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – С. 12.
- ²⁶ Там само. – С. 242–248, 258–273.
- ²⁷ Монолатій І., Вишиванюк О. Мюнхенська школа історії України (1946–1991 рр.). Історіографічне дослідження. – Коломия, 2001. – С. 78, 83.

Oleksii Vyshyvaniuk. THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF 1917–1920s IN THE DIASPORA HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

The article analyzes studies of the Ukrainian national liberation struggle of 1917–1920s carried out by the Diaspora historians, in particular those affiliated with the Ukrainian Free University.

Key words: *Diaspora, historiography, the Ukrainian Free University.*